‘Boers en beschaafd in het begin der 17e eeuw’

B. van den Berg

bron

B. van den Berg, ‘Boers en beschaafd in het begin der 17e eeuw.’ In: *De Nieuwe Taalgids* 37 (1943), p. 242-246.

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/berg004boer01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

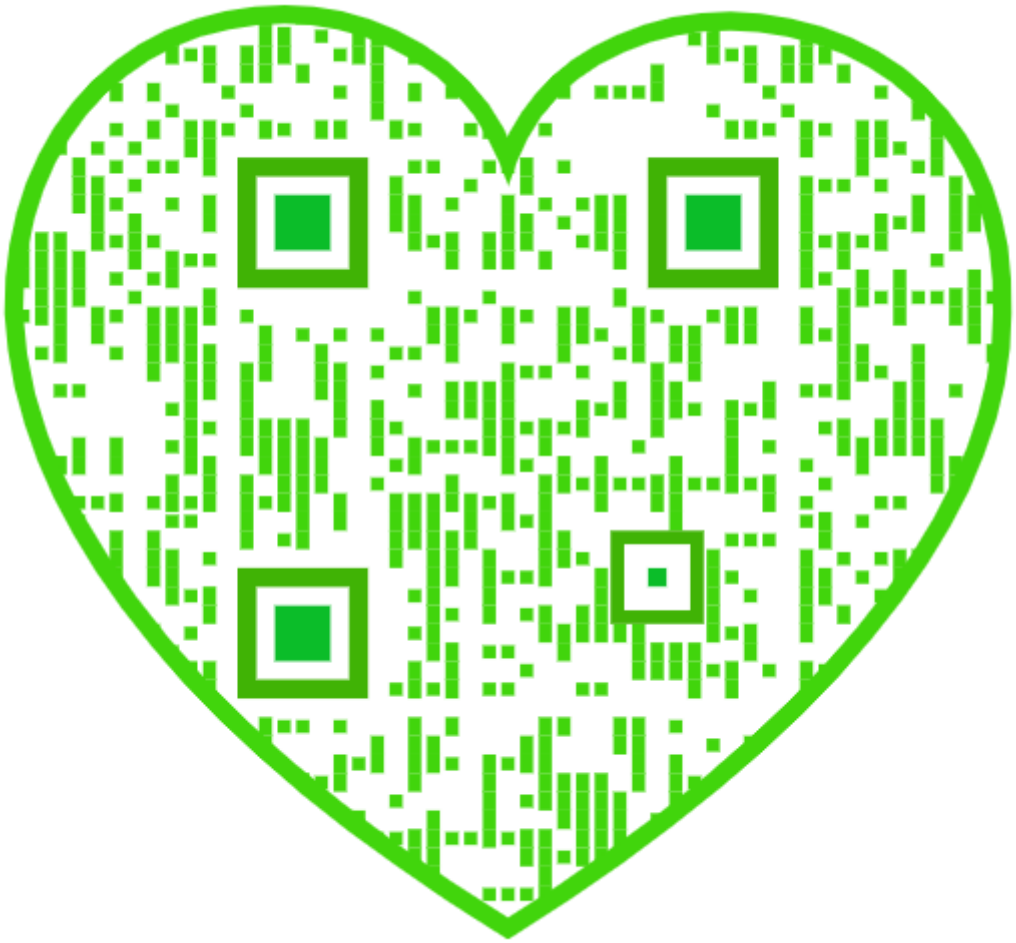

Boers en beschaafd in het begin der 17e eeuw.

Dialectstudie is voor een niet gering deel de studie van de taal der boeren. De dialectoloog zal het dan ook als een buitenkans beschouwen, wanneer hij zijn onderzoek historisch kan verdiepen door er boerentaal uit vroeger tijd in te betrekken. In 1899 reeds heeft J. te Winkel een beschrijving gegeven van de taal die Huygens zijn boeren in de mond legt [1]. De klankverschijnselen van deze taal vergelijkt hij met de hem ter beschikking staande dialectopgaven uit Delfland. Door zo te werk te gaan, kan men vast stellen, hoe lang eigenaardigheden van een modern dialect reeds in een bepaalde streek bestaan, doch zodoende krijgt men geen antwoord op de vraag: welke van de aldus gevonden eigenaardigheden werden reeds toen als dialect, als onbeschaafd, gevoeld? Ik zal trachten in dit opstel deze vraag voor de belangrijkste verschijnselen te beantwoorden. Daartoe vergelijk ik de taal van Huygens' boeren, voornamelijk in zijn Hofwijck [2] te vinden, met die waarvan hij zich elders in dit gedicht bedient. Om tot een meer algemene uitkomst te geraken, betrek ik ook Breeroo in het onderzoek. Zijn boeren zijn Bouwen Lang-lijf en Sinnelijcke Nel in Griane en Dirck Thyssen in de klucht van de Koe [3]. Hun taal vergelijk ik met die van de overige personen in de Griane. Verder maak ik nog gebruik van de gegevens die Kern (Ts. 48) over de taal van de brieven van Huygens' zusters en D. v. Dorp heeft gepubliceerd.

1. Beslist onbeschaafd, zowel voor Huygens als voor Breeroo, is de gutturale nasaal > *n* + dentaal (ongse ‘onze’, wangt ‘want’ enz.), die zij hun boeren geregeld in de mond leggen, maar elders niet gebruiken. Eén maal echter laat Br. zich de klank ontvallen, als hij de keizerin(!) *vanghden* ‘bezoeken’ laat zeggen (blz. 132) [4].

2. Ook de *ie* < *ai*, die in de taal van beider boeren, vnl. voor dentalen, geregeld voorkomt (ien ‘een’ enz.), hebben zij beiden als onbeschaafd gevoeld. H. mijdt haar consequent [5] evenals zijn zusters en D.v. Dorp, maar Br. heeft het nog niet zo ver gebracht. In rijmnood neemt hij er wel eens zijn toevlucht toe: *verlienen* × *dienen* (blz. 117, 123, 178), *verblieckte* × *siecte* (blz. 119). Een enkele maal heeft hij deze klank ook buiten het rijm: *wieck*(*e*) ‘week’ (blz. 134, 169), *blieck* ‘bleek’ (blz. 149), *kleinsierighe* ‘kleinzerige’ (blz. 174). De Amsterdamse burger neemt hier dus een tussenpositie in tussen den Haagsen hofambtenaar en den boer.

3. De ronding van *ee* tot *eu* in *speulen, speulman, speulkind, seuve, teughens, veul, deuse, heur*, gewoon in de taal van zijn boeren, geldt voor H. als onbeschaafd. Hij gebruikt *spelen* (1923), *spelers* (2120), *stenen* (2753) ‘kermen’, *deze* (passim). Kern noteerde echter *speul-reis* (Ts. 48, blz. 88). Ook die van *e* en *i* tot *u* vermijdt hij steeds: *spel* (425, 2121), *silvre* (1892). Geertrui Huygens schrijft nog *speule* en *spul*, doch zij schrijft de meeste huiselijke vormen (t.a.p., blz. 88), wat ook duidelijk blijkt uit de verhouding tussen *heur* en *haer* bij Geertrui, Constance en Dorothe. Br.'s boeren spreken evereens *eu* of *u: spuel, spuelen, duese* (*deuse*), *huer, even-*

1) Ts. 18, blz. 161 v.v. Te Winkel noemt dit dialect ‘Delflands’, Kloeke (Ts. 57, blz. 29) spreekt liever van ‘Haags’.
2) Editie Dr. H.J. Eymael.
3) Editie Dr. J.A.N. Knuttel, Werken van G.A. Brederode, dl. I.
4) De vraag of Huygens met zijn *ng* slechts de taal der Amsterdamse kluchten navolgt (Kloeke, Ts. 57, blz. 39) kan hier buiten beschouwing blijven.
5) Het praet. *hiet* (161, 163, 718, 1900) heeft een andere *ie* dan de hier bedoelde.

vuel, tueg ‘tegen’; *hum* ‘hem’. Hijzelf gebruikt *ee: gespeelt* (blz. 130) *dese* (passim), *veel* (blz. 110, 150, 155), *haar* (passim); *hem* (blz. 112). Met *u* echter nog: *vrunt* (blz. 115), *vruntschap* (blz. 116); met *ue: huer* (blz. 176).

4. Een tweede *eu* die H. zijn boeren in de mond legt, maar die hij zelf als onbeschaafd beschouwt, is die, welke uit wg. ŭ in open lettergreep was ontstaan. Voor de boerentaal geeft hij: *keuningh, heunich, weuningh, seun, seuntgie, deur* (prep.), *meuge*(*n*), je *meught, meugh* je, *meughelick*. Zelf gebruikt hij: *koningh* (168, 485, 1976, 2149), *honigh* (2456), *woont* (1082), *soon* (500, 1037), *door* (passim), *mooght* (1465), *mogelick* (77, 134). In de boerentaal zouden verder nog *eu* hebben: *molens* (2794), *noten* (2813), *gooten* (1418). Het enige *eu*-relict, dat ik ben tegengekomen, is één maal *deur* (6) ‘door’, dat vóór de *r* zijn *eu* misschien langer heeft behouden. Ook C. heeft het één maal, terwijl D. *op speur* ‘op 't spoor’ en *op gespeurt* gebruikt (Ts. 48, 89).

H. gebruikt de *eu* dus practisch al niet meer. In de vervanging van de (onbeschaafde) *eu*, door de (beschaafde) *oo* gaat hij zelfs nog verder dan wij nu zijn: hij schrijft *doogen* ‘deugen’ (170), weliswaar rijmend op *meedoogen* en dus misschien met rijmnood te verklaren, evenals *logen* (489) ‘leugen’, rijmend op *oogen*, en *verkroockt* (658) ‘verkreukt’, dat niet in het rijm staat.

Br.'s boeren spreken ook *eu: muegelyck, gy muecht, mueghen, vuer, suen* (*zuen*), *seuntje, vueghel, kuenen* ‘kunnen’, *keunt, eweunt, suendaeghs*. Hij zelf vermijdt de *eu* lang niet zo consequent als H. Uit rijmnood gebruikt hij *meucht* × *ieuchdt* (blz. 129), *vuer* × *te luer* (blz. 114), *te vueren* × *verstueren* (blz. 129), *muecht* × *duecht* (blz. 135), *duer* × *fluer* (blz. 171). Buiten het rijm staan echter: *mueght* (blz. 139), *leughens* (blz. 171); op elkaar rijmend: *vuer* × *duer* (blz. 126). Evenals bij de vervanging van *ie* door *ee* staat Br. dus een trapje lager in beschaving dan H. Het is evenwel niet onmogelijk, dat H.'s voorkeur voor de *oo* samenhangt met zijn Brabantse afkomst.

5. De ontronding van *u* tot *i* en *e* (*stick, bepockpet*) in de taal van zijn boeren zal voor H. ook onbeschaafd zijn geweest. Hij gebruikt *stuck* (1954); *put* heb ik niet aangetroffen. Ook Br.'s boeren ontronden; zelf gebruikt hij *stucken* (blz. 125, 163).

6. De in zijn boerentaal gewone *i* in *him*, *bin* en *mit* gold voor H. als onbeschaafd: hij gebruikt deze vormen nooit. Br. gebruikt *bin* alleen in het rijm: × *min* (blz. 115), × *keyserin* (blz. 124).

7. De *o* < *a* in *brocht*, *ebrocht*, *docht*, *bedocht*, *erocht*, *softer*, *of*, *sop* uit de taal van zijn boeren wordt door H. vermeden. Toch komen *-brocht* en *-docht* bij hem nog al eens voor, vooral in het rijm. Buiten het rijm vindt men *volbrocht* (52), *docht* (1321, 1849, 1983). Misschien behoort hierbij ook *zopp* ‘spijs’ (253). Br., wiens boeren ook *o* spreken, gebruikt eveneens *docht* (blz. 159) en *brocht* (blz. 181), naast de vormen met *a*. De *o* is dus wel onbeschaafd voor beiden, maar de strijd er tegen is nog niet beslist.

8. Het is niet onmogelijk, dat de door Te Winkel genoemde vormen ‘*rocken*’ ‘rukken’, *borger* ‘burger’, *lock* ‘geluk’ voor H. onbeschaafd hebben geklonken. Hij gebruikt elders alleen *u* in *geluck, geluckelick, luckte*. De beide andere woorden ben ik in Hofwijck niet tegengekomen. Toch geldt voor H. de *o* in een aantal woorden, waarin het tegenwoordige

beschaafde Nederlands *u* heeft, nog niet zonder meer als onbeschaafd. Hij gebruikt nl: *konnen* (729) ‘kunnen’, *locht* (passim) ‘lucht’, *konst* (passim) ‘kunst’, *konstelick* (1017), *verdobbelt* (305) ‘verdubbeld’, *dobbel* (1281, 2563), *gonde* (1047) ‘gunde’, *jock* (1269) ‘juk’, *drop*(*pen*) (1445) ‘druppel(s)’, *droppeltjens* (1994). Naast *locht* gebruikt hij ook *lucht* (1027, 1508; beide keren in rijm op vaste *u*-woorden), naast *gonde: gunde* (1571) en van dezelfde stam *gunst* (1396, 1860), *gegunt* (1405, 2034), naast *konst: kunst* (1955, 2600, 2603). In plaats van het nog heden dialectisch voorkomende *plokt, plokken* schrijft H. al *pluckt, plucken* (1391), terwijl hij ook *schuppen* (472) ‘schoppen’ (plur.) heeft. De vervanging van *o* door *u* is dus een proces, dat voor H. nog niet is afgelopen.

Uit Br. tekende ik voor de boerentaal *drock* aan; meer woorden die het verschijnsel konden vertonen, heb ik niet gevonden. Zelf gebruikt hij *ionst* (blz. 156 echter *jun* 1 p.s.), *konnen* (elders *kunnen*), *gelocken* (blz. 113; × *betrocken*), *bockt* (blz. 129) ‘bukt’, *bewijskonst* (blz. 154; elders *kunst*), *knoflen* (blz. 169) ‘knuffelen’. Ook hij heeft dus nog geen beslissende keuze gedaan.

9. De *ou* < wg. *û* komt bij H.'s boeren geregeld voor, maar bij hem zelf evenzeer, nl. in: *rouw*(*e*) (83, 148) ‘ruw’, *stouwt* (286) ‘stuwt’, *louwer* (316) ‘luwer’, *louw* (416, 1982) ‘luw’, *grouwelick* (448), *verdouwen* (173) ‘verteren’ (× *bouwen*), *grouwel* (1221, 1583), *schouw* (1519) ‘schuw’, *douwen* (1737) ‘duwen’ (× *bouwen*). Hem klinkt de *ou* dus stellig niet onbeschaafd. Ook zijn zusters en D. v. Dorp hebben er verscheidene voorbeelden van. Bij Br. is de toestand anders. Uit de taal van zijn boeren kon ik slechts *nou* ‘nu’, *duwen* en *gruwt* aantekenen. Zelf heeft hij een voorkeur voor *u: nu, schuw(e)* (blz. 113, 154, 156), *Wuw* (blz. 139) ‘Wouw’ (vogelnaam; × *u*), *gruwelyck* (blz. 169), *spuw* (blz. 169), *huw'lycksche* (blz. 181), *huwen* (blz. 181). Daartegenover: *waarschuow* (blz. 112), *behoude* (blz. 117) ‘behuwd’, *houwelyck* (blz. 152), *schouwen* (blz. 171) ‘schuwen’ (× *trouwen*), *houw'lijcksche* (blz. 180). Zoveel is wel zeker: ook de verhouding *ou: u* is in het begin der 17e eeuw nog niet geregeld. De lagere waardering van *ou* is waarschijnlijk nauwelijks begonnen.

10. Even weinig onbeschaafd zal H. de *ie* < *iu* hebben geklonken, die men in de taal van zijn boeren door *bestieren, bediet, dierte, vier* en *vierig* geboekstaafd vindt. Hij gebruikt zelf: *bestieren* (462; × *clauwieren*), *stierluy* (829), *bestier* (1042, 1268; 1855 × *gesoupir*), *stieren* (1650) *vier* (755 × *papier*; 762, 763), *vieren* (1617 × *dieren*). Daarnaast echter *duydt* (521), *beduyden* (674 × *luyden*), *beduydt* (679). Het aequivalent van *dierte* ben ik in Hofwijck niet tegengekomen. In de taal van Br.'s boeren heb ik alleen *vier-yser* gevonden, geen andere woorden waarin men *ie* mag verwachten. Hij gebruikt de *ie* zelf nog vaak: *vier-bake* (blz. 138), *stierden* (blz. 158), *dier* (blz. 162, 165), *vier* (blz. 163, 171) of *vyer* (blz. 174), *bestieren* (blz. 122, 180; beide keren × *manieren*), *vierich* (blz. 127; × *eergierich*). Daarnaast echter *bestuuren* (blz. 121 × *muren*; blz. 129 × *natuure*), *nuwe* (blz. 141), *stuurloos* (blz. 164), *duure* (blz. 164). Ook de vervanging van deze *ie* is dus nog maar nauwelijks begonnen.

11. De verkorting van *ô* tot *o* in *most* ‘moest’, door Te Winkel als een kenmerk van de taal van H.'s boeren vermeld, is nog niet onbeschaafd. Zowel H. als Br. gebruiken de vorm geregeld.

12. Te Winkel wijst ook op het bewaren van *a* < wg. ă voor *r* + gutt. (*arg, starck)* en de ontwikkeling van *a* < wg. ĕ voor *r* + dentaal in de

boerentaal. H. vermijdt deze *a* en gebruikt met voorliefde *e* ook daar waar het algemeen beschaafd nu *a* heeft. Bijv.: *vercken* (423, 427), *herte* × *smerte* (433/34), *dwers* (470), *perten* (545), *werren* (570) 'warren', *herden* (670) × *gewerden, merckt* (1191), *doorwerrt* (1276) 'verward', *verwerdden* (1319), *dertelheid* (1378), *spertelingh* (1504), *swert* (1531) enz. Juist om deze vormen, die een veel verder gaande neiging in de richting van *e* vertonen dan het latere beschaafde Nederlands, acht ik het onwaarschijnlijk, dat H. hier de *a* vermijdt omdat hij die onbeschaafd vindt. Liever verklaar ik ze als een gevolg van H. Brabantse afkomst, want de *e* zal reeds toen, evenals nu, Brabants zijn geweest.

Te meer neig ik daartoe omdat Br. deze voorliefde voor *e* mist en zowel voor zich als voor zijn boeren nu eens *e* dan weer *a* in deze woorden schrijft. Voor Br. zijn de vormen met *a* stellig niet minder beschaafd geweest dan die met *e*, getuige *marckt* (blz. 124), *warden* (blz. 126) × *volharden, varre* (blz. 126) 'ver', *hart* 'hart' (passim) e. a. meer.

De *o* in *vors* 'vers', *kors* 'kers', *dworse* 'dwarse', *overdwors, borste* 'barsten', *te landword* 'op het land' zal H. wel onbeschaafd hebben geklonken, want hij mijdt hem consequent, terwijl de *o* in deze woorden, in tegenstelling met de *a* hierboven, althans in de woorden met metathesis, toch ook Brabants is [1]. Hij schrijft *dwers* (470), *ternen* (1379) 'tornen', *bersten* (1463), *schaeckberd* (1969), *geperst* (1594), *te landewaert* (2182). Ook Br. wacht zich voor de *o: varsche* (blz. 146), *barsten* (blz. 113), *geparst* (blz. 152).

13. Be ontwikkeling van *d* tot *j* en *w* na homorgane vocaal wordt door Te Winkel ook als een kenmerk van de taal van H.'s boeren genoemd. Zij is H. stellig niet onbeschaafd voor gekomen, daar hij er zelf verscheidene voorbeelden van heeft, *d < w: verouw*' (24) 'veroudere' × *bouw, houw* (147) × rouw, *onthouwen* (414) × *vrouwen, verouwen* (494) × *vrouwen* en buiten het rijm: *houw* 'houd' (417, 419, 753, 1398, 2116). *d < j: Zuyen* (293, 1613) × *buyen, gescheyen* (1578) × *beschreyen; scheyingh* (806). Opmerkelijk is *noyde* (1009) 'nodigde', *genoyt* (1695), *ongenoyt* (2647) met *j < d* na heterorgane vocaal.

Ook Br.'s boeren spreken wel *w* en *j < d* na homorgane vocaal: *houwen* 'houden', ik *houwer* 'houd er', *wyer* 'wijder', *huye-nochtent, beduyen*. Zij kennen ook apokope van *d: roo-bonte, goe* 'goed'. Zelf gebruikt hij *houwen* (blz. 116), *ophouwen* (blz. 127) × *vrouwe, houwen* (blz. 152) × *vertrouwen, verhouwt* (blz. 164) 'verbergt'. [In het laatste voorbeeld kan de *w* wel alleen spellingverschijnsel zijn]. Ook Br. geeft dus geen aanleiding om de *j* en *w < d* als onbeschaafd te beschouwen voor het begin der 17e eeuw.

14. Te Winkel geeft verder nog een aantal voorbeelden van assimilatie uit de boerentaal. Ze komen in het g e s c h r e v e n beschaafde Nederlands van H. natuurlijk veel minder voor, maar het is waarschijnlijk dat ze in het s p r e k e n bij hem ook veelvuldig voorkwamen. Immers vormen als *kost* 'kon' (passim), *hiel* 'hield (87, 98, 1967), *lest* 'laatst' (167, 181, 299, 400), *spell* 'speld' (515), *laeste* 'laatste' (763), *onbegost* 'onbegonnen' (1944) × *kost, gins* (1283, 2759) vindt men ook in zijn schrijftaal. Bij Br. treft men in de taal van zijn beschaafd sprekende personen dezelfde vormen aan.

1) Zie mijn 'Oude Tegenstellingen op Nederlands Taalgebied', Hoofdstuk VII en de er bij behorende kaart.

Uit dit overzicht blijkt in de eerste plaats, dat de afstand tussen beschaafd en boeren-Hollands in het begin der 17e eeuw nog klein is. In de meeste gevallen komt men niet verder dan het constateren van een meer of minder sterke tendentie tot het vermijden van bepaalde klanken. Waarschijnlijk zal die afstand zelfs nog wat kleiner zijn geweest dan het hier meegedeelde materiaal doet vermoeden. Immers tussen het g e s c h r e v e n beschaafde Hollands, dat ter vergelijking werd gebruikt, en de beschaafde s p r e e k taal zal ook wel verschil zijn geweest.

In de tweede plaats zijn er verschillen tussen het beschaafd van H. en van Br. aan het licht gekomen, die bij de vraag naar het beschaafde Hollands in het begin der 17e eeuw al dadelijk een onderscheiden van taalkringen wenselijk maken. Een nauwkeurige kennis van deze taal-kringen zou stellig licht werpen op de herkomst en verspreidingswijze der beschaafde klanken.

Rotterdam, October 1943.

B. VAN DEN BERG.